

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת שמיני (החודש) תשפ"ד¹

(בתוספת ובהרחבת הדברים על פי שיחות משנים שעברו)

עבד ה' - הוא לבד חפשי

תורה מהאש, היהדות לא ככתה בשואה. הגרמנים השמידו יהודים ככל שמצאה ידם, אבל היהדות היתה חיה. לעניות דעתי, מאז עקדת יצחק לא היה קידוש השם כמו בדור הזה בגרמניה ובסיביר. יותר קידוש השם מבכל זמן אחר. רבים מתו באמירת "שמע ישראל", ושמרו על צלם אלקים גם בתוך התופת הנוראה. כלל ישראל שמר על צביונו הרוחני. לא עלה על דעתם להטמע בין הגוים.

דבר זה לא היה במצרים. למרות שהיו שם גם צדיקים, אבל לכלל ישראל לא היתה כל כך זקיפות קומה רוחנית. זהו "יִיזָא אֶת עֲמֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵרוֹת עוֹלָם", שלעולם לא חזרו עוד לשעבוד רוחני כמו שהיה במצרים. היהודי חי חיי תורה ומצוות, וזה מה שנותן לו כח לסבול את הרוסים ואת הגרמנים ואת כל שאר שונאי ישראל. יהודים בגטו שמרו שבת עד כמה שהיה ניתן, ודקדקו בכשרות המזון ובעוד מצוות עד כמה שהתאפשר להם, לא היו בני חורין בגופם, אבל היו בני חורין ברוחם. בתוך העבדות הנוראה של גרמניה, הם היו בני חורין!

הרצון האמיתי שלנו הוא רצון התורה!

הברייתא אומרת, "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה" (אבות פ"ו מ"ב). הוא יכול להיות אסור בגופו, הגויים יכולים לשעבד אותו בגופו, אבל ברוחו - הוא בן חורין, כי הוא עוסק בתלמוד תורה.

רבי יהודה הלוי מתבטא באחד מפיוטיו: "עֲבָדֵי הַזִּמְן - עֲבָדֵי עֲבָדִים הֵם. עֲבַד ה' - הוּא לְבַד חֲפֵשִׁי"³. למה עבד ה' הוא "חפשי"? הרי עבדות לה' מחייבת עוד יותר מאשר עבדות לפרעה! אצל פרעה עבדו ששה ימים בשבוע (שמו"ר א, כח), ובלילה נתנו קצת לישון (שם, יב), ואילו אצל הקב"ה האדם הוא עבד שבעה ימים בשבוע, עשרים וארבע שעות ביממה! ההלכה קובעת לו כיצד יישן בלילה (ש"ע או"ח סי' רל"ט), כיצד יקום ממיטתו בבוקר (שם סי' א'), כיצד ירחץ את ידיו (שם סי' ד'), כיצד יתלבש (שם סי' ב'), כיצד יאכל ומה יאכל, ועוד ועוד. אם כן, כיצד אפשר לומר שעבד ה' הוא לבדו חפשי?

התשובה היא, שעבד אמיתי הוא רק זה שאינו יכול לפעול כרצונו, אלא משועבד לרצון אחרים. אף אחד לא שואל את העבד, אם הוא רוצה לחרוש היום את השדה או לא. האדון קובע, והעבד חייב לציית. כזו היתה עבדות מצרים. ואולם, לא כן היא העבדות לה'. העבדות לה' אינה מכפיפה אותנו לרצון אחרים, אלא להפך! היא משעבדת אותנו לרצון עצמנו! שהרי הנשמה היא חלק א-לוה ממעל, וממילא, רצון ה' הוא גם רצונה של הנשמה שלי. כשאני עבד ה', זוהי החרות האמיתית, כי זהו רצונה האמיתי של הנשמה שלי, לעשות את רצון ה'⁴.

הרמב"ם אומר, "מי שהדין נותן שכופין אותו לגרש את אשתו ולא רצה לגרש, בית דין... מכין אותו עד שיאמר רוצה אני, ויכתוב

יציאת מצרים - "חרות עולם"

השבת נקרא בעזרת ה' את פרשת החודש, להזכיר ולזכור שאנו מתקרבים לחג הפסח, זמן חרותנו. בכל יום אנו מזכירים בתפלת ערבית שפסח הוא זמן חרותנו, שיצאנו בו לחרות עולם. "הַמִּקֵּה בְּעֶבְרָתוֹ כָּל בְּכוֹרֵי מִצְרָיִם, וַיִּזְא אֶת עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל מִתּוֹכָם לְחֵרוֹת עוֹלָם".

וצריך להבין: האם באמת יצאנו לחרות עולם? הרי אחרי שעבוד מצרים היו עוד שעבודים. היה שעבוד של נבוכדנצר, ושעבוד של אנטיוכוס, ושעבוד של הרומאים ושל שאר שונאי ישראל, ואם מסתכלים על שואת אירופה, הרי שהיא היתה עוד הרבה יותר קשה משעבוד מצרים. אז מה הפירוש שיצאנו ממצרים ל"חרות עולם"?

התשובה היא, שב"חרות עולם" אין הכוונה לחרות גשמית. במובן הגשמי, אכן לא זכינו ביציאת מצרים לחרות עולם. למה אפוא הכוונה ב"חרות עולם"? - הכוונה היא לחרות מן השעבוד הרוחני שהיה במצרים. ישראל היו שקועים במ"ט שערי טומאה, עד ש"כמעט קט היה העיקר ששתל אברהם נעקר, וחזרין בני יעקב לְטִעוֹת הָעוֹלָם ותעיותן" (הלכ' עבודת כוכבים פ"א ה"ג). שכחו כמעט לגמרי את האמונה ביחוד ה', ועמדו על סף טמיעה מוחלטת בטומאת מצרים, עד שכבר לא היה שייך לגאלם. השעבוד הרוחני הזה, שפלות הקומה הרוחנית והרגשת ההתבטלות כלפי המצרים, עד שכמעט ונטמעו ביניהם לחלוטין - לא חזרה עוד לעולם². אמנם היו מתיוונים, וגם בדורות מאוחרים יותר היו מתבוללים למיניהם, אבל לכלל ישראל יש זקיפות קומה רוחנית ונחישות הדעת לשמור על התורה ועל המצוות. נהרגים על קידוש השם בימי היונים, נהרגים על קידוש השם בימי הרומאים, נהרגים על קידוש השם בימי האינקוויזיציה ובימי הצלבנים, וכן בימי הקומוניסטים והגרמנים.

אם משווים את גלות מצרים למה שהיה בשואת אירופה, שואת אירופה היתה מבחינה מסויימת יותר קשה מגלות מצרים. ב"ה לא כל עם ישראל היה תחת ידי הרשע הארור, היו מקומות שהוא לא כבש, אבל במקומות שהוא כבש מצב היהודים היה הרבה יותר גרוע מאשר במצרים. במצרים שלוחי בני ישראל יכלו לדבר עם פרעה, משה מצליח להשיג ליהודים יום מנוחה בשבת. עם הרשע הגרמני לא היה שייך לדבר על דבר כזה. גם הגזרות היו הרבה יותר קשות מאשר במצרים. במצרים גזרו רק על הזכרים, וגם זה רק על הנולדים, וכאן רצו להשמיד להרוג ולאבד מנער ועד זקן טף ונשים, ולא רק רצו, גם הצליחו לעשות את זה, בגזירות נוראות ומיתות משונות ונוראות, ואעפ"כ היתה מסירות נפש רבה של יהודים, לעזור זה לזה, לשמור על מצוות כמה שאפשר בתנאים קשים, גם אם עובדים עבודת פרך למצוא איזה זמן לתפילה, יהודים מסרו נפשם לא לאכול חמץ בפסח, גם כשלא היה משהו אחר לאכול, לא לאכול ביום כיפור, להציל עד כמה שיכלו ספרי

אנו היום, ב"ה, לא עבדי עם אחר שמכריח אותנו לבטל תורה, אבל אנו עבדי יצר הרע. ומי צריך להוציא אותנו מן העבדות הזאת? - אנחנו! אנו בעצמנו צריכים לשחרר את עצמנו מהעבדות הזו. ע"י שנעסוק בתורה נוכל לשחרר את עצמנו ולהיות חפשיים. ככל שנקבל על עצמנו יותר ויותר עול תורה, כך נשתחרר יותר ויותר. כי "כל המקבל עליו עול תורה מעבירים ממנו עול מלכות ועול דרך ארץ" (אבות פ"ג מ"ה). ממילא, אם נעמים על עצמנו עול תורה, נזכה להשתחרר מכל השעבודים האחרים, הגשמיים והחילוניים, ונזכה לבנין בית המקדש במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

הגט, והוא גט כשר, ואין אומרין שהוא גט שנעשה בכפיה, שהוא פסול (רמב"ם פ"ב מהלכ' גירושין ה"כ). שואל הרמב"ם: מה יעזור שתכה אותו עד שיאמר "רוצה אני"? הרי האמת היא שהוא אינו רוצה! ואיזה ערך יש לאמירת "רוצה אני" שבאה בכפיה? אומר הרמב"ם כך: האמת היא, שכל אדם רוצה לנהל את חייו על פי התורה, אלא שהיצר מפריע לפעמים לרצון הזה להתגלות. ממילא, אם ההלכה מחייבת אדם מסויים לגרש את אשתו והוא מסרב לעשות זאת, וע"י הכאת בית דין הוא כבר אומר "רוצה אני", אין זו אמירה מן השפה ולחוץ, אלא גילוי אמיתי של רצונו הפנימי של האדם, ולכן זה מועיל⁵ (רמב"ם שם).

לכן אין לך "בן חורין" אלא מי שעוסק בתלמוד תורה, כי הוא עושה את הרצון האמיתי שלו. מי שעושה דברים אחרים, הוא עבד של היצר הרע שלו, או של סטאלין או של כל רשע אחר. אבל עבד ה' - הוא לבד חפשי, כי הוא היחיד שעושה את רצונו שלו.

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' ק"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].
הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת שמיני: "וְהַקְדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֵל וּבֵין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר" (ויקרא י, י) ⇔ "לְהַקְדִּיל בֵּין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר" (שם יא, מז).

קשר נוסף: "פִּי הַיּוֹם ה' נִרְאָה אֲלֵיכֶם... זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה' תַּעֲשׂוּ וְיָרָא אֲלֵיכֶם כְּבוֹד ה'" (שם ט, ו-י) ⇔ "פִּי אֲנִי ה' אֶלְהֵיכֶם, וְהִתְקַדְּשֶׁתֶם וְהִיִּיתֶם קְדוֹשִׁים כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי... וְהִיִּיתֶם קְדוֹשִׁים כִּי קְדוֹשׁ אֲנִי" (שם יא, מד-מה). [הקשר: קדושת ה' מופיעה על עם ישראל].

2. וכן מבואר ברמח"ל, וז"ל: "כי הנה יציאת מצרים היה תיקון גדול שנתקנו בו ישראל, ונשאר הדבר ל' נצח... והנה כשהגיע הזמן הראוי, חיזק האדון ברוך הוא את השפעתו והארתו על ישראל, וקפץ את הרע לפניו, והבדיל אותם ממנו, ורוימם אותם מן השפלות שהיו בו, וקפץ אליו [ית'], ונמצאו גאולים מן הרע גאולת עולם. ומשם והלאה הוקמו לאומה שלמה, דבוקה בו יתברך, ומתעשרת בו. והנה זה תיקון שנתקנו לעולם, כמו שזכרנו, וכל הטובות שהגיעו ושמיגעו לנו - כולם תלויות בו" (דרך ה', חלק ד', פ"ד סע' ט'). הרי מבואר בדבריו, שהתיקון הנצחי שנתקנו בו ישראל ביציאת מצרים, הוא במישור הרוחני.

3. וכעין זה כתב גם האבן עזרא (במדבר ו, ז): "דע, כי כל בני אדם עבדי תאוות העולם, והמלך באמת שיש לו נזר ועטרת מלכות בראשו - כל מי שהוא חפשי מן התאוות". הרי שההולך אחר תאוותיו הוא עבד, והחפשי מן התאוות הוא מלך, שאינו משועבד לשום דבר. וביאר שם שלכן נקרא הנזיר "נזיר", מלשון "נזר", שהוא פרוש מתאוות העולם, ועל כן הוא מלך אמיתי הראוי לכתר מלכות].

ועי' תוס' (גיטין יב, ב ד"ה בגיטי נשים) שהביאו מהירושלמי, שזכות היא לאדם להיות "עבדו של קצין", וחובה היא לו לצאת ממנו לחירות. ולענינו - במובן המושאל - זכות היא להיות עבדי ה', וחובה היא לצאת ממנו ל"חרות" מדומה, לעשות "מה שרוצים". [נהגם שהירושלמי במסקנה דוחה סברא זו ואומר: "אילו המוכר עבדו שלא מדעתו שמא אינו מוכרו"? ! (עי' תוס' שם) "פירוש: העבד נמכר בעל כרחו, הלכך אפילו בעבדו של קצין זכות הוא לו להשתחרר ממנו, שהרי יכול למכרו לאחר שלא מדעתו, וטוב לו שיהיה בן חורין כי שמא ימכרונו לאחר" שאינו קצין (תוספות הרא"ש שם), אך סברא זו הרי אינה שייכת כלפי שמיא, דודאי אין לחוש שהקב"ה ימכור אותנו להיות עבדים של אחרים במקום שנהיה עבדיו שלו, וא"כ נשאר על כנה הסברא הראשונה, שזכות היא להיות "עבדו של קצין", וחובה היא לצאת ממנו לחירות].

וכעין זה יש מבארים בהגדה של פסח, שכל ארבעת הקושיות "מה נשתנה" עניינם אחד - מדוע כל השנה אוכלים מה שרוצים (חמץ ומצה ושאר ירקות) ואיך שרוצים (בלי טיבולים ובלי הסיבה), ואילו בליל הסדר אוכלים דברים מסויימים, מצה ומרור, ובאופן מסויים, בב' טיבולים ובהסיבה. ותשובת האב על זה היא - "עבדים היינו לפרעה" וכו'. והיינו, שהיינו עבדים לפרעה, וכעת אנו עבדי ה', ועבדים לא עושים מה שהם רוצים, ולכן בפרט בלילה זה שהוא מוקדש לשחרור מעול מצרים והיותנו עבדי ה', אוכלים רק לפי הכללים, ולא מה שרוצים ואיך שרוצים. ולכן כל הלילה הזה נקרא "ליל הסדר", שכולו סדר, ויש סימן לכל שלב בלילה הזה, ולא עושים שום דבר שלא עפ"י הסדר. וזהו כדי להרגיל אותנו לעבדות ה"שית", להתרגל לעשות מה שצריך ולא מה שרוצים. וזוהי חרות האמיתית שעליה אנו עושים יום זה לחג וליום טוב, והוא זמן חרותנו.

4. ולכן, את הקביעה כי "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה", הוציאו חז"ל מן הפסוק "וְהַמְקַתְּבֵם מִקְּתָב אֱלֹהִים הוּא חַיִּת עַל הַלְחָת" (שמות לב, טז) - "אל תקרא חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתלמוד תורה" (אבות פ"ו מ"ב). אשר לכאורה אינו מובן, איזה עוגן ואחיזה יש לדרשה זו בפשוטו של מקרא, הרי הפשט איירי ביחס שבין המכתב ללוח, ואילו הדרש איירי בהשפעת התורה על עוסקיה, ואיזה קשר יש בין העניינים.

אך נראה שהביאור הוא כך: עובדת היות הכתב חרות על הלוחות ולא כתוב עליהן, משמעותה היא שהכתב הוא צורתו של הלוח. אין הכתב דבר זר הבא מן החוץ ונדבק אל הלוח, אלא צורתו של הלוח היא הכתב שעל גביו. הנמשל לזה הוא היחס שבין מצוות ה' לנשמתן של ישראל. מצוות ה' אינן דבר זר ונפרד מנשמתן של ישראל, אלא צורת נשמתו של יהודי היא, שיש בה רצון לקיים את המצוות שניתנו לו במכתב האלקים. ממילא נמצא, שתוכנו של המכתב החרות על הלוחות אינו אלא גילוי מילתא מה היא צורת נשמתן של ישראל. וא"כ הדרש יאה ונאה אל הפשט. כי אכן אותה חירות שזוכה לה העוסק בתורה והמקיים את מצוותיה, היא הנמשל של היות הכתב חרות על הלוחות.

5. האחרונים מקשים, למה נזקק הרמב"ם לסברא זו, הרי קי"ל דבריים שבלב אינם דברים, וכיין שבפיו אמר "רוצה אני", לא אכפת לנו ממה שחושב בלבו. ותירצו בשני אופנים:

א. אלמלא סברת הרמב"ם, הדברים שבלבו היו לא רק "דברים שבלב", אלא "דברים שבלבו ובלב כל אדם", (שהכל יודעים שבלבו הוא אינו רוצה לגרש, שהרי היינו צריכים להכותו כדי שיאמר "רוצה אני", וברור שלא אמר כן אלא כדי שיפסיקו להכותו), ודברים שבלבו ובלב כל אדם חשובים דברים. ולזה מועילה סברת הרמב"ם, שכבר אין כאן "דברים שבלבו ובלב כל אדם" שאינו רוצה לגרש, אלא להפך, ודאי רצונו לגרש. וגם אם בלבו הוא אינו רוצה לגרש, אין זה רצונו שלו, אלא רצון היצירה, והרצון שלו ודאי רוצה לגרש "חזו"א אבה"ע סי' קמ"ח לדרך נ. ד"ה ואמאי).

ב. ה"נתיבות" (סי' ר"ה סק"א תי'), דבגט לא די שתהיה "הסכמה" לגרש, (אי התנגדות), אלא צריך שיהיה "רצון" לגרש (רצון חיובי). וסברת "דברים שבלב אינם דברים" פועלת רק שלא להתחשב בהתנגדות שבלב, וכאילו אינו מתנגד, אבל מאידך גיסא היא אינה יוצרת "רצון" לגרש, וכדי שיהיה "רצון" יש צורך בסברת הרמב"ם, שיש בכל אדם רצון פנימי לעשות את רצון ה', וזהו כבר "רצון" חיובי, ולא רק הסכמה.